

Türkiye'de Sanayi İstatistikleri

Doçent Dr. Halûk Cillov

Mecmuamızın bir evvelki sayısında [1] memleketimizde tertiplenen sanayi sayımlarının metodolojisini gözden geçirmiş ve sayımlarımızın birçok bakımlardan arzettikleri noksanlara da temas ederek, elde edilecek istatistiklerin sıhhatine o nisbette güvenilemeyeceğine işaret etmiştik.

Bununla beraber, sayım neticelerinin tahlilinde bunlardan yine de istifade edilebileceğini ve rakamların memleketimizdeki sanayi durumunun seyir ve temevvüçlerini hiç değilse takribî olarak aktirmeye kadir olduğunu görüyoruz.

I — 1913 - 1915 SANAYİ İSTATİSTİKLERİ

A — *İstatistiklerin mahiyeti :*

Cumhuriyetin kuruluşundan önce memleketimizde tertiplenen 1915 Sanayi Sayımının neticeleri 1917 de Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanmıştır [2].

Bilindiği üzere tahrir, umumî bir sayım mahiyetini arzetmeyip, kısmî bir relevedir. Netekim memleketimizde 1913 de ancak 252 ve 1915 de 264 sınaî müessesesinin sayımı yapılabilmıştır. Bu müesseseler sanayi gurupları itibariyle aşağıda gösterilmiştir :

[1] Bakınız : Dr. Halûk Cillov «Türkiye'de Sanayi Sayımları». İktisat Fakültesi Mecmuası. Cilt XIII. No. 1-4.

[2] Bakınız : «Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 ve 1331 Sanayi İstatistiği» İstanbul, 1917.

*Muharrik Kuvvet
kullanan müesseseler
nin nisbeti*

Sanayi grupları	Aslı Müesseseler		1915 %	Çalışanlar sayısı	
	1913	1915		1913	1915
Gıda Sanayii	74	75	29,5	4281	3916
Toprak »	16	17	5,9	980	336
Dericilik »	12	13	7,2	930	1270
Ağaç eşya sanayii	19	24	6,7	705	377
Dokuma sanayii	70	73	27,2	7765	6763
Kâğıt ve mamulleri sa.	51	51	20,0	1897	1267
Kimya sanayii	10	11	3,5	417	131
Toplam	252	264	100,0	16975	14060

Yukarıdaki rakamlar muayyen bir faaliyeti meslek ittihaz eden müesseselere aittir. Ayrıca herhangi bir işi esas meğalesi dışında yapan müesseseler, istatistiklerde o şubede «talî müessese» olarak gösterilmiştir. Bu sonuncuların sayısı pek azdır. Netekim muhtelif sektörlerde 1913 de 17 ve 1935 yılında 18 talî müessese tesbit edilmiştir. Gerek aslı, gerek talî müesseseler, yukarıda görülen 7 ana grup içinde, ayrıca 27 talî gruba da bölünmüş bulunmaktadır.

Bundan başka çeşitli sanayi gruplarındaki müesseseler, hukukî durumlarına göre de tasnife tâbi tutulmuş ve bunlardan % 81 inin hususî şahıslara, % 10,6 sının anonim şirketlere ve % 8,4 ünün de Devlete ait olduğu tesbit edilmiştir. Diğer taraftan müesseselerin % 93,9 unun muharrik kuvvet kullandığı anlaşılıyor. Adı geçen istatistikler muharrik kuvvetin nelerden tereküp ettiğini, yani her sanayi şubesinde ne miktar ve kaç beygir kuvvetinde buhar makinesi, su türbünü, elektrik motörü vesaire kullanıldığını da göstermektedir. Muharrik kuvvet umumiyetle sanayi müesseselerinin cesamet ölçüsü olarak kabul edildiğinden, böyle bir tasnif bilhassa önem kazanır. İstatistiklerden ayrıca müesseselerce kullanılan yakıtların cinslerine ait bilgi almak da mümkündür.

Müesseselerde çalışanların miktarları, sanayi gruplarına göre 1913 ve 1915 yıllarında ayrı ayrı gösterilmiştir. Bunlar memur, işçi ve ustabaşı olarak tefrik edilmiştir.

Bundan başka her sanayi grubuna ait imalât kıymetleri verilmektedir. Nihayet istatistiklerde, sınaî müesseselerin coğrafî dağılışına ait bilgi de mevcuttur. Ancak sayım mahdud birkaç bölgeyi kavradığından, istatistikler yalnız İstanbul ve İzmir şehirleriyle sair

mahallerdeki sınaî müesseseler grubu olmak üzere, üç coğrafi bölüme ayrılmıştır.

B — İstatistiklerin tenkidi :

1 — Rakamlar tamamen takribidir. Her ne kadar Nezaret bunların «hakikate yakın» olduğunu ifade ediyorsa da^[3]; istatistiklerin tetkik ve tahlili, takribilik keyfiyetini kat'ileştirmektedir.

a) İstatistiklerdeki imalât kıymeti kat'î bir ifade taşımıyor. Üstelik istatistiklerde imalât ve ithalât mecmuundan ihracatı çıkarmak suretiyle dahilî istihlâk de hesaplanmıştır. Ancak imalât rakamları söylediğimiz gibi sıhhatli olmadıktan başka, kısmîdir. Filhakika imalât kıymeti muhtelif sanayi şubelerinin hey'eti umumiyesini kavramamaktadır. Diğer taraftan hesaplara ikinci faktör olarak katılan ithalât ve ihracat kıymetleri, yalnız İstanbul, Galata, Haydarpaşa ve İzmir limanlarının faliyetine aittir. Memleketin diğer bölgelerdeki dış ticaret hareketleri istatistiklere ithal edilmediğinden, dahilî istihlâk rakamları bu bakımdan sıhhatli değildir.

b) İşçi miktarları ve işçi yevmiyelerine ait rakamlar defter kayıtlarına istinat ettirilmediğinden, takribî olmaktan ileri gidemiyor. Netekim çalışanların adedini gösteren tablodaki^[4] rakamlarda iki yıl içinde büyük tahavvüller görülmektedir. Bu arada 1915 de çalışanların adedinde 1913 yılına kıyasen azalmalar, her ne kadar Umumî Harbin icaplarından sayılabilirse de, aynı şartlara tâbi olan dericilik sanayiinde çalışanlar sayısındaki kuvvetli artışın izahı müşküldür. Esasen o tarihte işçi miktarlarını muntazam defterlerle bildirecek müesseselerin sayısı pek mahdut bulunuyordu. Netekim tatbikatta bu miktar çok kerre sayım zamanındaki haftalık ortalama işçi sayısını, 52 (yıllık hafta sayısı) ile çarpmak suretiyle hesaplanmıştır. Hatta hiç işçi defteri bulunmayan müesseselerde işçi sayısını tesbit için, sırf patron veya ustabaşının beyanâtı ile iktifa etmek zorunda kalınmıştır.

Diğer taraftan, müstahdem ve işçilere ödenen ücretleri gösteren rakamların sıhhati de şüpheyi çekmektedir. Çünkü bazı hallerde

[3] Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanan adı geçen kitabın ön sözüne bakınız.

[4] Bakınız : «İsmail Hüsrev Tökin : Rakamlarla Türkiye» Cilt II., Ankara, 1940, sahife 28.

ücretler hiç tesbit edilmemiş ve bir işçinin günlük ortalama kazancı, deftersiz müesseselerden alınan malûmatla, defterli müesseselerin hesapları karşılaştırılmak ve her sanayi şubesinde bir işçinin ortalama gündeliği tayin edilmek suretiyle hesaplanmıştır.

2 — İstatistikler, işçilerin cinsiyeti bakımından tasnif edilmiştir. Halbuki kadın işçi kullanılması, memleketimizde 1914 den itibaren tammüm etmiş bulunmakta idi. Bu bakımdan da istatistikler noksan kalmıştır.

Aynı çatı ve idare altında bulunan ve muhtelif işlerle meşgul olan işletmelerin istatistiklere ne şekilde aksettirildiği hususu sarih değildir. Meselâ sabun ve zeytinyağı imâl eden bir fabrikanın hangi guruba maledildiğini kat'î olarak bilmiyoruz. Sanayi istatistikleri mevzuunda karma işletmeler tasnif edilirken umumiyetle şu iki yoldan gidilir : (a) karma işletmelerin hangi faaliyetinin daha önemli olduğuna bakılır ve tasnifte bu işletmeler en mühim faaliyet gurubuna maledilir; (b) veyahut bu gibi müesseseler ayrı bir kalemde «muhtelit işletmeler» halinde gösterilir.

1913 - 15 istatistiklerinde bunlardan hiçbiri yapılmamıştır. Ancak muhtelif mallar imâl eden müesseselerin başlıca imalâtı ne ise, bunlar o gurubun aslî müesseseleri arasına ithal edilmiş ve tâli faaliyetleri de, ait olduğu gurupta «tâli müessese» meyanında tasnif edilmiştir. Şu kadar ki, aslî müesseseler ile tâli müesseseleri birbirinden ayıran kriterin de sarih bir izahı verilmiş değildir.

4 — Memlekette sanayi sayımı mahiyetinin henüz kavranmamış olması, hattâ doğrudan doğruya istatistik bilgilerine bir kıymet atfedilmemesi, tasnif cetvellerinin bazılarında — meselâ muharrik kuvvet ve imalât durumlarını gösteren tasnif cetvelleri — malûmat veren müesseseler sayısının da birlikte zikredilmesine lüzum görülmüştür.

Bu hal, bazı müesseselerin mahrem saydıkları hususlar için bilgi vermekten çekindiklerini göstermektedir. Lâkin tasnif cetvellerinde sorulara cevap vermiyenlerin nisbeti bazı ahvalde % 40 a vardığı gibi, bu keyfiyet esasen mahdut olan müessese sayısını bir miktar daha azaltmaktadır. Üstelik malûmat vermiyen müesseselerin sayısı her cedvelde aynı kalmayıp değişmektedir. Meselâ 1915 yılında dokuma sanayiinde mevcut 73 sanayi müessesesinden 71 i imalât durumu hakkında bilgi verdiği halde, çalışan şahısların sayısı hakkında yalnız 36 müesseseden malûmat alınabilmıştır. Bu du-

rum ayrı bir istikrarsızlık yarattığından, istatistiklerin sıhhati bu bakımdan da haleldar olmaktadır.

II — 1927 SANAYİ İSTATİSTİKLERİ

A — İstatistiklerin mahiyeti :

Türkiye gibi ziraî bünyeye sahip bir memleketin sanayii tabiatıyla geniş ölçüde ziraî mahsullere istinad edecektir. Nitekim memleketimizde tertiplenen 1927 sanayi istatistiklerinin tetkikinden de anlaşılacağı üzere «ziraat, ehli hayvanlar, balık ve av ürünleri» sanayimizin umumî sanayi çeşitleri arasındaki payı % 43,59 u bulmaktadır. Bu grubun hâkim mevkii, Türkiye'de sanayiın ziraî karakterini belirten âmillerden biridir.

1927 sanayi istatistiklerinde sanayi gruplarına göre müessese ve çalışanlar sayısı ile muharrik kuvvetlerin inkisamı aşağıda gösterilmiştir [5] :

<i>Sanayi Grupları</i>	<i>Müessese adedi</i>	<i>Çalışanlar adedi</i>	<i>Motor kuvveti ile çalışan müesseseler</i>	<i>4 ve daha yukarı işçi kullanan müesseseler</i>
Sanayii istihraciye ...	556	18.932	45	339
Ziraat sanayii	28.439	110.480	1279	6.255
Dokuma sanayii	9.353	48.025	244	2.459
Kereste ve mamulleri	7.896	24.264	380	1.352
Kâğıt ve karton sa. ...	348	2.792	117	176
Maden sanayii	14.752	33.866	427	1.564
Bina inşaatı sanayii	2.877	12.345	31	1.245
Kimya sanayii	697	3.107	94	197
Muhtelit sanayi	16	455	10	10
Muhtelif ve belirsiz sa.	311	2.589	195	86
Toplam	65.245	256.855	2.822	13.683

1927 Sanayi Tahriri önceki sayımdan farklı olarak, küçük sanayii de kavramıştır. Bu bakımdan istatistiklerden daha etraflı malûmat almak kabil oluyor.

[5] Bu sayımın neticeleri 1928 de Ankarada İstatistik G. M. tarafından «1927 Sanayi Tahriri» adlı eserde yayınlanmıştır.

İlkin istatistiklerden, müesseselerdeki personel sayısı ve dağılışı hakkında çeşitli bilgi almak mümkün oluyor. Netekim yukarıda zikredilen 10 sanayi şubesinde [6] çalışanların sayısı 256.855 kişidir. O tarihte nüfusumuzun 13,6 milyon olduğu hesaba katılacak olursa, sanayi mensuplarının umum nüfusa nisbetinin % 1,8 olduğu görülür. Çalışanların sayısı muhtelif sanayi şubelerine göre de ayrı ayrı tasnif edilmiştir. İstatistiklerden elde edilen çeşitli bilgiler arasında ziraat maddeler sanayiinde çalışanlar nisbetinin hâkim olduğu da anlaşılıyor. Netekim bu branşta çalışanların umum işçilere oranı % 43 dür.

Diğer taraftan müesseselerin işçi sayısına göre ayrı bir tasnifi yapılmış ve aşağıdaki tablo elde edilmiştir [7] :

1 işçisi olan sanayi müesseseleri	23.316	adet
1 işçi ve aileleri ile birlikte çalışan müesseseler	4.914	»
2 ve 3 işçisi olan sanayi müesseseleri	23.332	»
4 ve 5 » » » »	7.683	»
6 ilâ 10 » » » »	3.940	»
11 » 50 » » »	1.739	»
51 » 100 » » »	166	»
100 ve + » » » »	155	»

Küçük sanayi payının memleketimizdeki ehemmiyeti bu tasnifte belirtilmiş oluyor. Ayrıca istatistiklerden, küçük sanayi tipinin en ziyade ziraat mahsulleri sanayiinde yaygın olduğu da anlaşılacaktır. Memleket sanayiinin o zamanki durumu göz önünde bulundurulacak olursa, sanayi müesseselerinin motorla müteharrik olup olmadığı meselesi önem kazanır. Gerçekten 1927 istatistiklerinde 65.245 müesseseden yalnız 2.822 sinin, yani umum müesseselerin % 4,32 sinin motor kullandığı ve 62.423 müessesenin, yani % 95,68 inin motor kullanmadığı anlaşılır. Motorlu müesseselerin % 45 i ziraat mahsulleri sanayiinde bulunmakta ve kullanılan motorlar arasında % 54 nisbetile elektrik motorları başta gelmektedir.

Tahrir neticelerinden, müesseselerde istihsal olunan kıymetlerle istihlâk edilen ham maddelere ait istatistiklerin tanzimine de gidilmiştir. Bilindiği gibi istihsal istatistikleri doğrudan doğruya

[6] Bu 10 grup, ayrıca 25 tâli gruba da bölünmektedir.

[7] Bakınız : İ. H. Tökin : Adı geçen kitabı. Sahife 46.

sanayicilerin mahremiyetine hitap ettiği için, verilen cevapların doğruluğuna güvenmek isabetli olmaz. Netekim bizde de toplanan cevapların tatminkâr olmadığı görülmüş ve bazı bültenlerin tetkik edilmesinden sarfınazar edilerek, ancak doğru olduğuna kanaat getirilen bültenlerin tasnifi yapılmıştır. Bu suretle muhtelif sanayi gruplarında kullanılan (dahilî ve haricî menşeli ayrı ayrı olmak üzere) ham maddelerin kıymeti ile yıllık istihsal kıymeti gösterilmiştir. Ziraî mahsuller sanayiinin istihsal kıymeti burada da pek belirli bir nisbetle (% 65,08) başta gelmektedir.

Nihayet bu istatistiklerin vilâyetler ve kazalar itibariyle tasnifinin yapıldığı ilâve edelim. Bununla, sanayiinin memleket içindeki coğrafi dağılışı ve kesafeti hakkında bilgi verilmektedir. Netekim mekân bakımından yapılan tasnifte, hem çalışanların sayı ve evsafına hem de muharrik kuvvet durumuna göre, her sanayi grubu için ayrı ayrı tablolar tertip edilmiştir.

B — *İstatistiklerin tenkidî :*

1927 sanayi istatistiklerinin arzettiği mahzurların ekserisi, sayım hazırlıklarının iyi tanzim edilmemiş olmasından ve sayım tabikatının aksaklıklarından ileri gelmiştir. Bu hususları daha önce incelemiş bulunuyoruz. Bununla beraber istatistiklerin tertibinde de bazı hatalar görülmektedir :

1 — Sanayi şubeleri grupları o yıllarda başka memleketlerde tertiplenen sanayi istatistikleri gruplarına uymamaktadır. Halbuki istatistiklerin ruhu mukayesedir. Bu itibarla milletlerarası sahada mukayese yapmak ihtiyacı duyulunca, gruplar arasındaki uygunluğun büyük zorluklar tevhit edeceği aşikârdır.

2 — Üstelik tasnif şeması, memleket sanayiimizin dahi sıhhatle incelenmesini sağlayacak derecede taksimat ve tafsilâtı havi değildir. Bilhassa (muhtelif sanayi) grubunda vüzu ve insicam yoktur.

3 — İstatistiklerin sıhhatine tam olarak güvenmek müşküldür. Hele istihsal kıymetini gösteren rakamlara inanmak doğru olmaz. Esasen kıymet hakkında verilen cevapların doğruluğuna itimat etmek bile, bunların ait olduğu grubun tamamına ait olduğunu iddia etmek zordur. Meselâ, mensucat istihsalini gösteren istatistiklerin memleket dokuma sanayiini tamamen kavradığını söyleyemeyiz. Zira

memlekette gayet yaygın olan el dokumacılığı sanayiinin hiç küçümsememesi lâzımdır. El tezgâhları ile çalışan bu sanayi, umumiyetle ev sanayii şeklindedir. Halı imalâtında da aynı durum vardır. Halbuki 1927 istatistikleri ev sanayiini kavramıyor. Bu bakımdan istatistikler bir çok sanayi branşlarında ancak kısmî bir önem taşımaktan ileri gidememektedir.

III — 1932 - 41 TEŞVİKİ SANAYİ İSTATİSTİKLERİ.

A — *İstatistiklerin mahiyeti :*

1927 sanayi istatistiklerinin neşrinden sonra 1932 yılına kadar memlekette sanayie ait hiç bir istatistik tertiplenmemiştir.

1927 yılında kabul edilen Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselerin faaliyetini gösteren istatistiklerin tanzim ve neşrine mezkûr kanunun yürürlükten kalktığı (Kanun 1.6.1942 de yürürlükten kalkmıştır) 1941 yılına kadar muntazaman devam edilmiştir [*].

Bu istatistiklerin memleket sanayiinin bütününi kavramadığını ve yayınların bir rakam mezarlığı olmaktan ileri gidemediğini söylemiş bulunuyoruz. Bununla beraber istatistiklerin arzettiği ve ileride işaret edeceğimiz mahzurlarına rağmen memleket sanayiini ana hatları itibariyle kısmen belirttiğini ve hiç değilse temayülleri aksettirdiğini söyleyebiliriz.

Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseseler nezdinde tertiplenen istatistikleri iki safhada mütalâa etmek icap eder.

1 — 1932 - 39 yıllarına ait tertiplenen istatistiklerde mukayeselere imkân vermek için, 1927 sınıf istatistiklerinin tasnif şekli kabul edilmiştir.

[8] Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseseler hakkında tertiplenen istatistikler, İst. G. Müdürlüğü tarafından aşağıdaki kitaplarda yayımlanmıştır. Bu istatistikleri ayrıca istatistik yıllıklarında da bulmak kabildir.

1 —	Sanayi İstatistikleri 1933 —	Neşriyat No. :	27
2 —	» » 1932 — 34	» »	80
3 —	» » 1932 — 35	» »	103
4 —	» » 1932 — 39	» »	156
5 —	» » 1936 — 41	» »	237

Ancak bu istatistiklerde 1927 den farklı olarak, on sanayi grubuna dahil bulunan bazı sanayi şubelerin hakikî mahiyet ve vasıflarının — her grup dahilinde mümkün olduğu nisbette müstakilen gösterilmek suretiyle —, daha vüzuyla ifadesine çalışılmıştır.

İstatistiklerden ilk olarak muhtelif yıllardaki işletmelerin sayısını öğrenmek kabildir.

<i>Yıllar</i>	<i>İşletme sayısı</i>
1932	1473
1933	1397
1934	1310
1935	1161
1936	1101
1937	1116
1938	1103
1939	1144
1940	1152
1941	1052

Görüldüğü gibi işletme sayısı 1932 den 1941 e kadar devamlı olmamakla beraber umumiyetle azalmaktadır. Hatta bu azalma 1939 da ük yıla nazaran % 22,34 nisbetine ulaşmıştır. Bunun sebebini İstatistik Umum Müdürlüğü, «ehemmiyeti az olan müesseselerin faaliyetten çekilmesi ve faaliyet vasıtaları ve istihsalâtı yüksek miktarda olan müesseselerin kurulmağa başlamasıyla» izah etmektedir. Adetçe bu azalmaya mukabil müesseselerin motör adedi, beygir kuvvetleri, istihsalât, tesisat ve bina kıymetleri, işçi ve memur sayısı ile ücretlerinde dikkate değer artışlar olmuştur.

İstatistiklerde 1932 ilâ 1939 yılları arasında, Teşviki Sanayi müesseselerinin sanayi gruplarına göre inkisammı ve yekûnlardaki hisselerini de görmek kabildir. Ayrıca bütün müesseselerin aynı yıllar zarfındaki hukukî vasıfları da tasnif edilmiştir. İşletmelerin hukukî vasıflarını gösteren şema içinde bir kişi tarafından idare edilen müesseseler sayısının (%50 arasında) hâkim olduğu anlaşılıyor.

Diğer taraftan Teşviki Sanayi müesseselerinde, mevcut tesisat ve binalar ile sanayi grupları itibariyle bu müesseselerin alât ve edavatının takribî kıymetleri de gösterilmiştir.

Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselerde çalışanların durumunu iki safhada mütalâa etmek icap etmektedir. «İs-

tatistik Genel Müdürlüğü 1934 yılı sonuna kadar meşgul eşhastan, işçilerin miktarını da tesbit etmiş olduğu halde 1935 den itibaren işçi ve ustabaşı adedini istatistiklerine ithal etmemiştir. İstatistiklere bu tarihten itibaren meşgul eşhas olarak, yalnız fen ve idare memurları alınmıştır.» [9].

1932 ilâ 1939 istatistiklerinde ücretler hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir. Bu arada : (a) Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselerde işçi ve müstahdemlere ödenen ücret ve yevmiyelerle işletme ve işçi başına isabet eden vasatî yevmiyeler; (b) iş gününe isabet eden vasatî ücret ve yevmiyeler, (c) sanayi gruplarına göre işçi ve memur yevmiyelerinin inkisamı ve yüzdeleri ayrı ayrı tertiplenmiştir.

Bundan başka sanayi müesseselerinde sarfedilen ham madde ve işletme malzemesi ile bu müesseselerin istihsalâtının kıymeti de gösterilmiştir. Nihayet bu istatistiklerde çeşitli sanayi gruplarının, vilâyetler itibariyle inkisamını da bulmak mümkündür.

II — 1932 - 1939 istatistiklerinin tasnifinde tatbik edilen şema, sanayimizin muhtelif bakımlardan incelenmesi için tafsilâtı havi olmadığı ve bilhassa bazı mühim müesseseleri içine alan (muhtelif sanayi) ile (muhtelit sanayi) gruplarının kâfi vüzuhu haiz bulunmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine İstatistik Umum Müdürlüğü, İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Hey'eti ile temasa geçerek yeni bir tasnif şeması hazırlamış ve 1939 ilâ 1941 rakamlarını buna göre yeniden tasnif etmiştir.

Yeni ve eski tasnif şemaları arasında bazı farklar mevcuttur. Ezcümle birinci şemada 10 ana grupta tasnif edilen sanayi müesseseleri, yenisinde 8 grupta toplanmıştır. Bu arada «kereste ve sair nebatî maddeler imalâtı» ile «kâğıt ve karton sanayii» grupları ikinci şemada «ağaç ve sellüloz sanayii üe ilgili sınaî tesisler» grubu altında toplanmış ve «muhtelit sanayi» gibi kâfi vüzuhu olmıyan gruplar büsbütün kaldırılmıştır. Bundan başka, bir çok sanayi branşlarının tamircilikle meşgul olan dalları da, 1936 - 1941 istatistiklerine ithal edilmiştir.

Şemadaki farklar hariç tutulursa, ikinci devre istatistikleri metod bakımından birincisine tamamen uymaktadır. Sonuncuda da ezcümle (a) müesseselerin sınaî grupları itibariyle durumları, (b)

[9] Bak : İsmail Hüsrev Tökin : «Rakamlarla Türkiye» Cilt II, Ankara 1949, sahife 70.

müesseselerin tesisat ve bina kıymetleri, (c) muharrik kuvvet durumu, (ç) hukukî vasıfları, (d) işçi ve memur sayıları ile bunların ücret durumu; (e) ham madde sarfiyatı ile istihsal kıymetleri ve nihayet (f) müesseselerin coğrafi dağılımları hakkında bilgi alınmaktadır.

B — İstatistiklerin tenkidî.

1 — Yukarıda mahiyetini kısaca izah ettiğimiz 1932 - 39 ile 1936 - 41 devresi istatistikleri arasında bazı farklar mevcuttur. Meselâ Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselerin sayısı her iki tasnifte birbirini tutmaktadır.

FARKLI TASNİFLERE GÖRE MÜESSESE SAYISI

Yıllar	1932 - 39 tasnifine göre	1932 - 41 tasnifine göre
1936	1101	1096
1937	1116	1112
1938	1103	1098
1939	1144	1141

Diğer taraftan bina ve tesisatın kıymetlerine ait verilen rakamlar arasında dahi uygunsuzluk vardır. Bilfarz birinci devre tasnifinde 1939 yılına ait bina ve tesisat kıymeti 63.978.711 lira olarak gösterildiği halde ikinci devre tasnifinde bu rakam 64.411.000 liradır.

İstatistik Umum Müdürlüğü bu ve buna benzer farkları her ne kadar «istihsali olmıyan bazı müesseselerin yeni tasnife ithal edilmemesi» ile «rakamların yeniden işlenmesi sırasında yapılan tasih ve tadillerden» ileri geldiğini ileri sürüyorsa da hakikatte bu durum istatistiklerin isabet ve sıhhatini azaltmış bulunmaktadır.

Devreler arasındaki bu farkların normal olduğunu kabul etmek dahi bilhassa müesseselerin tesisat ve sair hususuna ait kıymet rakamlarının sıhhatine güvenmek pek zordur. Zira bu rakamlar sırf şahsî ve indî tahminlere istinat ettirilerek «takribî» olarak verilmiş ve çok kerre hakikatten tamamen uzak kalmıştır. Bu arada hususî teşebbüs erbabının, tesisat kıymetlerini azaltmaya doğru bir temayülle vermiş oldukları düşünülebilir. Fakat bazı kerre tesisatın, esas kıymetinden fazlaya da takdir edildiği muhakkaktır. Meselâ 1937 yılında 1116 müessesenin tesisat ve binalarının takribî kıymeti 134.225.000 liradır. 1938 de müessese adedi 1103 olduğu halde bunların kıymeti 148.738.000 e yükselmiştir. Yani bir yılda 13 mües-

sese azaldığı halde, tesisat kıymetinde 14,5 milyon liralık bir teza-yüt kaydedilmektedir. Bunun hakikî bir yatırımdan ileri geldiğini söylemek güçtür. Fakat 1938 yılında kıymetlerin umumî bir temayülle şişirildiğini düşünmek daha doğru olur.

1932 - 1941 istatistiklerinde rakamların sıhhatini azaltacak buna mümasil misaller bulmak kolaydır. Bu itibarla bu istatistiklerin ancak takribî bir mahiyet taşıdığını daima gözönünde bulundurmamak icab ediyor. Binaenaleyh muayyen bir esasa (tesisatın maliyet ve yahut alış fiyatı gibi) dayanmadan yapılan böyle bir releveden isabetli neticeler beklenemeyeceği de tabiidir.

2 — Müesseselerde çalışan işçi ve memurlar hakkındaki rakamların ilmî bir metotla tesbit edildiği de söylenemez. Netekim biraz evvel de işaret ettiğimiz veçhile, 1935 yılından itibaren müesseselerde çalışan amelelerin sayısını bilmek kabil değildir. Diğer taraftan istatistiklerde memurların tâbiyet itibariyle tasnifi yapıldığı halde, bunların cinsiyet itibariyle tefriki yapılmamıştır. Halbuki 1927 istatistiklerinde bile, dört ve daha fazla eşhası bulunan müesseselerdeki memurların cinsiyet ve tâbiyet itibariyle tasnifi yapılmıştı. Bu itibarla adı geçen istatistiklerden bilhassa işçiler bakımından yeter derecede malûmat alınmadıktan başka, bunları eski istatistiklerle mukayese etmek imkânı da kalmamıştır.

3 — Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseseler nezdinde yapılan sanayi istatistiklerinin, temsîlî bir mahiyet taşımaktan uzak kalışının yani adı geçen istatistiklerin memleket sanayinin bütününü kavramadığından başka bunu ne nisbette temsil ettiğinin bilinmeyişinin, büyük bir mahzur olarak karşımıza çıktığına bilhassa işaret etmiştik [10].

Üstelik bu istatistiklerin T.S.K. dan istifade eden tekml müesseseleri değil, ancak bunlar arasından yalnız İstatistik Umum Müdürlüğüne cevap veren müesseseleri kavradığını da unutmamak icap eder. Netekim 1932 - 39 yılları arasında müessese adedinde yılda vasatî olarak % 6 azalış kaydedilmektedir. Bunun sebebini İstatistik Umum Müdürlüğü her ne kadar temerküz hadisesiyle izah ediyorsa da, biz bunun daha ziyade soru bültenlerine doğru cevap veren müesseselerin yıldan yıla azalmış olmasına atfediyoruz. İşte gerek 1929 Gümrük Takyidatının kalkması, gerek 1934 den itibaren

[10] Bakınız : «Türkiye'de Sanayi Sayımları» İktisat Fakültesi mecmuası. Cilt XIII. No. 1 - 4. Sayıfe 213.

Birinci Sanayi Plânının tatbiki ile bir hayli genişlemiş bulunan memleket sanayiinin durum ve seyrini bu istatistikler tam olarak aksettirmekten uzak bulunmaktadır. Bununla beraber 1932 - 41 yıllarında T.S.K. dan faydalanan müesseselerin adet ve nisbet itibariyle genel endüstri sektörü içinde mühim bir mevkie sahip bulunduğu gözönünde tutulacak olursa, istatistiklerin memleketteki genel endüstriyel inkişafın hiç değilse temayüllerini ifade etmesi bakımından az çok müsait bulunduğunu söyleyebiliriz.

IV — 1950 SANAYİ VE İŞYERLERİ İSTATİSTİKLERİ.

A — *İstatistiklerin mahiyeti :*

1951 yılında yapılan Sanayi ve İşyerleri Sayımı, memlekette ziraat sayımı şümulüne girmeyen ve 500 den yukarı nüfuslu yerlerde kâr gayesi güden veya gütmeyen tekmil işyerlerinin 1950 takvim yılındaki bünye, faaliyet, istihsal ve saire durumlarını tesbit maksadiyle tertiplenmiştir. Bu sayımın ilk neticeleri bir müddet evvel yayınlanmış bulunuyor [11]. Ancak bu istatistiklerin kavramadığı sahalar da mevcuttur. Ezcümle, ev sanayii, seyyar san'atkârlar, satıcılar, havagazı, su, elektrik, maden, inşaat, millî savunma, san'at okullariyle ceza evlerinin sınaî faaliyetleri, Devlet ve hususî idarelerle, belediyelerin münakale tamirhaneleri ve mezbahaların faaliyetleri istatistiklere ithal edilmemiştir. Diğer taraftan 500 den az nüfuslu yerler sayım dışı tutulduğundan buradaki sınaî ve sair faaliyetlere ait bilgiler mevcut değildir.

İstatistiklerin tahliline girişmeden önce tasnifin iki farklı esasa göre yapıldığına işaret etmek gerekir :

a) Nüfusu 2000 den fazla olan yerlere ait işyerlerinin tasnifi, % 100 esasına göre tertiplenmiştir.

b) Nüfusun 501 - 2000 arası olan yerlerin tasnifi örnekleme [12] esasına göre yapılmış ve rakamlar sanayi gruplarına ayrılmayıp ancak umumî duruma göre yayınlanmıştır.

[11] Bakınız : «İstatistik yıllığı» Cilt 21. İstatistik U. Müdürlüğü, Ankara 1954, sahife 283-287.

Not : Bu etüdün basılması biraz gecikmiştir. Bu arada yayınlanan son istatistikler maalesef nazara alınmamıştır.

[12] Nüfusu 501-2000 arası olan tekmil bölgenin sayımı yapılmadığı ve ancak sondaj usulüne göre seçilen nümune köylerdeki işyerlerine müracaat edildiğini adı geçen evvelki sayımlarda izah etmiş bulunuyoruz.

Bu esaslar dahilinde 1950 yılında imalât sanayiine ait istatistiklerin muhtasar bir tablosu aşağıda gösterilmektedir [*] :

Sanayi Grupları	Müessese sayısı	Çalışanlar sayısı	Tesisler kıymeti Milyon	İmalât kıymeti Milyon	Ham mad- Yara-	
					de sar- tilan fiyatı Milyon	kıymet Milyon
Gıda maddeleri sanayii	10756	48063	78,7	766,8	578,2	188,6
İçki sanayii	475	3036	16,9	19,4	14,8	4,6
Tütün sanayii	88	25894	32,7	246,2	99,3	146,9
Mensucat sanayii	3364	58706	249,3	539,1	351,0	188,1
Giyim eşyası sanayii ...	32056	59549	22,0	124,8	58,3	66,5
Tahta mamulleri sa. ...	5824	14160	13,0	52,7	24,4	28,3
Mobilya ve mefruşat ...	1108	3823	6,3	20,1	7,6	12,5
Sellüloz sanayii	25	1321	68,1	28,0	18,2	9,8
Matbaacılık, neşriyat...	703	3564	17,0	20,5	8,3	12,2
Deri ve mamulleri s. ...	4215	7766	7,5	33,8	25,6	8,2
Kauçuk sanayii	267	4851	8,8	31,1	14,6	16,5
Kimya sanayii	1028	17574	127,0	144,5	92,8	51,7
Taş, toprak, cam sa. ...	1635	11586	40,6	53,7	19,7	34,0
Maden izabesi sa. ...	638	6818	91,8	57,1	32,1	25,0
Madenî eşya sanayii ...	12385	29174	34,7	76,7	41,0	35,7
Makine ve malzeme ...	2634	6936	24,7	25,4	7,1	18,3
Nakliye vasıtaları	2492	6435	6,5	13,9	3,3	10,6
Diğer sanayi	1387	2888	5,4	10,4	4,6	5,8
Nüfusu 2000 den yukarı yerler toplamı	81062	312144	851,0	2264,2	1400,9	863,3
Nüfusu 501-2000 olan yerler	17766	41850	59,3	54,4	18,6	35,8
Genel Toplam	98828	353994	910,3	2318,6	1419,5	899,1

1950 sanayi istatistiklerinin, önceki istatistiklerden en bariz farkı (ziraat, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık hariç) tekml işyerlerinin kavranmış olmasıdır. Bu istatistikler :

- Sanayi ve maden işletmeleri,
- Toptan ve perakende ticarethaneleri,
- Yeme, içme istirahat ve eğlence yerlerini,
- İnşaat müesseselerini,
- Nakliyat müesseselerini,
- Özel idare ve belediyelere bağlı işletmeleri,
- Serbest meslekleri, şümulü içine almıştır.

[*] İşbu tablo İ.U.M. tarafından 20 Mart 1952 tarihinde teksir edilen bir cetvelden alınmıştır.

Diğer taraftan eski istatistiklerden çok farklı olarak, ilmî ve beynelmilel kriterlere göre tertip ve tasnif edilmiş bulunmaktadır.

İstatistiklerde görüldüğü veçhile Türkiye'de 1950 de 08,828 sanayi müessesesi mevcuttur. Bunun 96,626 sı küçük ve 2,202 si de büyük, yani 10 beygir ve daha fazla muharrik kuvvet kullanan müesseselere aittir. Bundan da memleketimizde küçük sanayiın sayıca hâkim bir mevkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Hele nüfusu 501 den 2000 e kadar olan yerlerde bu durum daha belirli bir mahiyet kazanıyor. Filhakika buralarda mevcut 17,766 sınaî müesseseden yalnız 350 sinin 10 ve daha fazla beygirlik motör kullandığı tesbit edilmiştir. Sanayi grupları ayrı ayrı dikkate alınacak olursa, teknil branşlarda küçük sanayiın hâkim bir mevkie sahip olduğu anlaşılır. Hele giyim eşyası sanayii ile deri mamûlleri sanayii, madenî eşya sanayii ve mobilya sanayiinde bu vaziyet daha belirli bir mahiyet arz etmektedir.

Sanayi müesseselerinde çalışanlara gelince : 1950 istatistiklerine göre Türkiye'de sanayide çalışanların genel toplamı 353.994 kişidir. Bunların çeşitli sanayi müesseselerine dağılışı nazarı itibara alındığı takdirde, takriben % 60 nisbetle ekseriyetin küçük sanayie ait bulunduğu anlaşılır.

Aşağıdaki tablo memleketimizde çalışanların inkısamını göstermektedir :

	<i>Küçük sanayi</i>	<i>Büyük sanayi</i>	<i>Devlet sanayii</i>
2000 den fazla nüfuslu yerler ...	186 990	67 550	57 604
501-2000 e kadar nüfuslu yerler	38 358	3 494	—

Tabloda 2000 den fazla nüfuslu yerlerde çalışan küçük sanayi mensuplarından 105 000 i ücretli olup, geri kalan 81 990 kişi iş sahibi ve yardımcı aile efradıdır. 501-2000 nüfuslu yerlerde ise ücretle çalışanların nisbet ve ehemmiyeti daha azalmaktadır. Nettekim 38 356 kişiden 20 758 i ücretli ve 17 598 i de iş sahibi ve yardımcı aile efradıdır.

Görülüyor ki, sanayimizde aile işletmeleri mühim rol oynamaktadır. Nettekim 2000 den fazla nüfuslu yerlerde ücretsiz ve yardımcı aile efradı durumunda olanların nisbeti % 30 dur. Hele 501 - 2000 nüfuslu yerlerde bu nisbetin % 55 e yaklaştığını görüyoruz. Hatta muayyen şubelerde (meselâ madenî eşya, deri, yün eşyası sanayilerinde) aile işletmelerinin mevkii daha hâkimdir.

Bilindiği üzere personel sayısı mevsimine göre çok değişir. Bilhassa bizim gibi ziraî bünyeli memleketlerde, yaz aylarında (hasat zamanı) sanayide çalışanların sayısı asgarîye inip, sonbaharda azamiye çıkar. Çalışma Bakanlığı tarafından yapılan bir araştırmada, çalışanların maksimumu ile minimumu arasındaki farkın % 25 civarında olduğu öğrenilmiştir. Bu itibarla 1950 istatistiklerinde mevsim temevvüçlerini bertaraf etmek için, Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim ayları sonundaki vasatî işçi sayısı alınmıştır.

Muhtelif sanayi mensuplarının sayısı, sanayi gruplarına göre gözden geçirilecek olursa, en fazla giyim eşyası sanayiinde işçi kullanıldığını ve bunu sırasıyla mensucat sanayii ve gıda maddeleri sanayiinin takip ettiğini anlarız. Bu üç şubede çalışanların sayısı (166 318) diğer takmil şubelerde çalışanların toplamından (145 826) daha fazladır.

Bundan başka muhtelif sanayi sektörlerinde ücret ve maaşların toplamı da verilmektedir. Bu rakamları, ait oldukları branşta çalışan ücretli personelin sayısına bölmek suretiyle vasatî kazançları hesaplayabiliriz. Buna göre 2000 den fazla nüfuslu yerlerde bir işçinin eline yılda vasatî olarak 1041 lira ve 501-2000 nüfuslu yerlerde 375 lira geçtiği anlaşılmaktadır. Her sanayi şubesi ayrı ayrı mütalâa edilecek olursa, en az ortalama ücretin giyim eşyası sanayii (472 lira) ile nakil vasıtaları sanayiinde (458 lira) ve en fazla ücretin de sellüloz sanayiinde alındığını (4610 lira) görürüz. İstatistiklerde ayrıca tesisler kıymeti, imalât kıymeti, yaratılan kıymet ve ham madde sarfiyatına ait rakamlar da mevcuttur. Şüphesiz bu hususlarda istatistikler pek itimada lâyıık addedilemez. Hele hususî sanayie ait kıymet rakamlarının umumiyetle küçültmeye doğru bir temayülle verildiği tahmin edilebilir. Bununla beraber bu istatistiklerden yine de bir çok hususlarda sanayiimizin durum ve inkişafı hakkında bilgi edinmek mümkün oluyor.

1950 istatistiklerine göre 2000 den fazla nüfuslu yerlerde tesisler kıymetinin 851 milyon lira olduğu anlaşılıyor. Buna 501-2000 nüfuslu yerlere ait 59,3 milyonu da ilâve edecek olursak, tesislerin mecmu kıymeti 910,3 milyon liraya yükselir. Ayrıca tesisat kıymetinin mensucat sanayiinde 249 milyon lira gibi yüksek seviyede bulunduğunu ve kimya sanayiinin 127 milyon lira ile bunu takip ettiğini görüyoruz. Diğer 16 sanayi şubesinin hiç birinde tesisatın kıymeti 100 milyon liraya varmamaktadır. Her şubeye ait tesisatın kıymetini o branşta çalışanların sayısı ile mukayese edecek olursak, muhtelif sanayi şubelerinde makine ve kol kuvvetinden hangi-

sinin hâkim olduğu hususunda takribi bir neticeye varabiliriz. Meselâ en fazla işçi çalıştıran (59549 kişi) giyim eşyası sanayiinde ancak 22 milyon liralık tesisat bulunduğunu ve dolayısıyla bu şubede makine kullanan işletmelerin pek yaygın bulunmadığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan kimya sanayiinde yalnız 1321 işçi çalıştığı halde tesisat kıymetinin 68,1 milyon liraya vardığını ve durum böyle olunca burada büyük işletme tipinin hâkim bulunduğuna hükmedebiliriz.

Bundan başka imalât sanayiinde ham madde ve malzeme sarfiyatının 1419,5 milyon lira olduğunu görüyoruz. Bunun yalnız 18,6 milyonu 501-2000 nüfuslu yerlerde sarfedilmiştir. Geri kalan kısmı (1400,9 lira) 2000 den fazla nüfuslu yerlere aittir. En fazla ham madde sarfiyatı, gıda maddeleri sanayi (578 milyon lira) ile mensucat sanayiine ait (351 milyon lira) bulunmaktadır. Şu halde diğer 16 şubenin sarfiyatı umum sarfiyatın ancak 1/3 ünü teşkil ediyor.

Diğer taraftan istatistiklerde imalâtın gayri safi değerini gösteren rakamlar da vardır. Buna göre 1950 de muhtelif sanayi şubelerinde 2.318.600.000 liralık imalâta bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Muhtelif sanayi şubelerinin imalât kıymetleri [¹³] gözden geçirilecek olursa, gayri safi istihsal kıymetinin gıda maddeleri sanayii ile mensucat sanayiinde en yüksek seviyeyi bulduğu meydana çıkar. Üstelik bu rakamlardan sanayi şubelerinin verimliliğini de ölçmek imkânı hasıl olmaktadır. Netekim her sanayi sektöründeki istihsalât kıymetini, ait oldukları şubede sarfedilen ham maddenin kıymetine nisbet edecek olursak, ham maddelerin esaslı islâhata tâbi tutulduğu sanayide (makine mamûlleri sanayiinde olduğu gibi) yüksek ve mahdut tadilâta uğradığı sanayide (deri ve mamulleri sanayii gibi) ise düşük birer oran elde ederiz.

İstatistiklerde ayrıca muhtelif sanayi şubelerinde yaratılan kıymetler de gösterilmiştir. Bu rakamlar imalât kıymetinden, istihsalâta kullanılan ham madde ile malzemenin kıymetini tenzil etmek suretiyle elde edilir.

Ancak bu, tam manasiyle «ilâve edilen safî kıymet» (value added) değildir. Zira amortisman ile müessese dışında yaptırılan işlerin değeri istihsal kıymetinden tenzil edilmemiştir. Bununla beraber muhtelif sanayi sektörleri içinde en ziyade gıda maddeleri ile

[13] Vasıtasız vergiler kıymete dahildir. Müdafaa vergisi gibi vasıtalı vergiler, kıymet rakamlarından hariç tutulmuştur.

mensucat sanayiinde kıymet yaratıldığını (her birinin nisbeti %21) anlıyoruz.

B — Sanayi istatistiklerimiz üzerine bazı mukayese ve tefsirler:

Anlaşıyor ki 1950 istatistikleri pek kıymetli bilgiler sağlamaktadır. Ancak bu bilgileri daha önce tertiplenen istatistikler ile mukayese edebildiğimiz takdirde, memleket sanayiinin seyir ve inkişafı hususunda daha etraflı malûmat elde edilebilir. Bu mukayeseyi güçleştiren bazı sebepler mevcuttur :

1 — 1913 istatistiklerinin kısmî releve mahiyetinde olduğunu söylemiş bulunuyoruz. Bu itibarla 1950 rakamlarını bu istatistiklerle mukayese edemeyiz.

2 — Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselere ait istatistikler, yalnız bu kanunun şümulü içine giren (motor kuvveti ve işçi sayısı bakımından) sanayi müesseselerini kavramaktadır. Bu itibarla 1950 istatistikleri her şeyden önce şümul bakımından bunlardan ayrıdır. Üstelik metod ve tasnif bakımından da aralarında bârız farklar vardır. Bundan böyle adı geçen istatistikler arasında sıhhatli bir mukayese yapmak mümkün görülmemektedir.

1950 istatistikleri bünye itibariyle en ziyade 1927 istatistiklerine benzemektedir. Fakat bu istatistiklerle de mukayeseyi güçleştiren âmiller mevcut :

a) 1950 sayımında teknil sanayi müesseseleri (500 den fazla nüfuslu yerlerde) tesbit edilmiş olduğu halde, 1927 de vilâyet ve kaza merkezleri haricindeki su ve yel değirmenleri sayımdan istisna edilmiştir. Halbuki bunlar belki 501 - 2000 nüfuslu yerlerde en mühim sanayi teşkil etmektedir.

b) 1927 tahririnde birim olarak kabul edilen «sınıf müessese» tarifinin 1950 sayımında esas tutulan birimin tarifine tamamen uyduğunda da şüphe edilebilir [14].

c) Sanayi müesseselerinin büyüklükleri itibariyle de iki istatistik arasında kriter farkı vardır. Netekim 1927 istatistikleri 4 ve daha az eşhası bulunan müesseseleri «küçük» addettiği halde, 1950

[14] Bu hususta evvelki etüdümüzde etraflı izahatta bulunmuştuk.

istatistiklerinde bu kriter 10 beygir kuvvetinden az motor kullanan müesseseler için kullanılmıştır.

d) Nihayet 1927 istatistikleri sanayi grupları ile 1950 sanayi grupları birbirine tamamen uymamaktadır.

Bununla beraber sanayiimizin hiç değilse temayüllerini tesbit etmek arzusu ile, 1927 istatistikleri ile bazı mukayeseler yapmak mümkün görünüyor.

1 — İlk müessese sayısını mukayese edelim. 1927 de memleketimizde 65245 sınıf müessese mevcut olduğu halde, 1950 de bu miktar 98828 e yükselmiştir. Durum böyle olunca, 23 senede sanayiimizin kaydettiği inkişaf ve 1927 de bazı işyerlerinin kaydedilmemiş olması ihtimali karşısında müessese sayısında 33500 civarındaki bu artış normal görülebilir.

2 — Personel sayısındaki tahavvüllere gelince, 1927 istatistiklerine göre, sınıf müesseselerde çalışanların sayısı — patronlarla beraber — 256 855 e balığ olmakta idi. Halbuki 1950 de işçilerin sayısı (500 den fazla nüfuslu yerlerde) 353 994 e yükselmiştir. Personel sayısının takriben % 43 bir artış kaydettiği görülmektedir. Ancak bu artışın kısmen hakikatten uzak bulunduğu, zira — yukarıda da işaret etmiş olduğumuz gibi — bazı sınıf faaliyetlerin son istatistiklere ilâve edilmediği nazarı itibara alınmalıdır.

Diğer taraftan bir işyerine düşen ortalama personel sayısının tahavvüllerini gözden geçirelim. 1927 sayımı neticelerine göre, bir müesseseye isabet eden vasatı personel sayısı 3,94 dür. Halbuki 1950 istatistiklerinde 2000 den fazla nüfuslu yerlerde bu nisbet 3,85 ve nüfusu 501-2000 olan yerlerde ise 2,35 dir. Bu oranlara dayanarak, memleketimiz sanayiinde 23 yıl içinde bariz bir temerküz hadisesinin vuku bulmamış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak 1927 ile 1950 sayımları arasında mahiyet itibariyle esaslı farkların mevcudiyeti gözönünde bulundurulacak olursa bu iki istatistiği mukayese ederek tefsirde bulunurken, çok dikkatli hareket etmenin gerektiği meydana çıkar.

3 — 1950 istatistiklerinde imalât sanayiine ait istihsal kıymetinin 2 318 milyon lira olduğunu yukarıda söylemiştik. Bu rakamı imalâtta kullanılan 1420 milyon liralık ham madde sarfiyatına nisbet edecek olursak % 162 buluruz. Halbuki 1927 yılına ait bu nisbet % 185 dir. Rakamlardaki hata payları nazara alınmasa bile, nis-

betin düşmesi sanayiimizin bu devre içinde inkişaf ettiğine ve imalâtta daha mütekâmil usuller tatbik edilmeğe başlandığına delâlet eder.

4 — Muayyen bir devre içinde yaratılan kıymet rakamını, o yıldaki faal nüfusa bölecek olursak, iş prodüktivitesinin takribî bir ölçüsünü bulmuş oluruz. Bu noktadan hareket ederek 1950 yılında imalât sanayiimizde yaratılan 899 milyon liralık kıymeti, imalât sanayiinde çalışanların hey'eti umumiyesine (353 994 kişi) nisbet edecek olursak 2520 lira buluruz. Halbuki 1927 istatistiklerine göre o yıl imalât safi kıymetinden çalışan nüfus başına düşen payı 809 liradır [15]. Bu rakamın düşüklüğü geniş ölçüde paranın iştira kabiliyetinin azaimasıyla ilgilidir. Binaenaleyh bunu 1927 toptan fiyatlarına göre ayarlayacak olursak, nüfus başına 2242 lira elde ederiz.

Bu suretle iş prodüktivitesinin 1950 de 1927 ye nazaran bir artış kaydettiğini ve bunun — sanayiimizin içinde bulunduğu şartlar içinde — tamamen normal addedilebileceğini anlarız.

C — İstatistiklerin tenkidi :

1950 sanayi istatistikleri Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonunun bu husustaki tavsiyelerine ayak uydurarak tertip edilmiştir. Ancak mufassal tasnifi henüz tamamlanmamıştır. İmalât sanayiine ait neşredilen istatistikler yine, bazı hususları ihmal etmiştir.

a) Önce imalât sanayiine ait muhtelif grupların hudutları belirtilmemiştir. Başka bir ifade ile bu grupların tarifi yapılmamıştır.

Diğer taraftan bu ana grupların talî gruplarına ait istatistikler henüz yayınlanmamıştır. Bu bakımdan istatistiklerden istifade etmek isteyenleri tam manasiyle tatmin edememektedir.

b) Sanayi gruplarını, Birleşmiş Milletlerin tavsiye ettiği tasnif şemasına göre hazırlamak suretiyle, sanayi istatistiklerimiz beynelmilel mukayeselere elverişli kılınmaktadır. Ancak bu suretle memleketin eski şemalariyle hiç değilse 1927 istatistikleriyle sıhhatli karşılaştırma imkânı ortadan kalkmış oluyor. Netekim biraz önce mukayeselerimizi bu sebeple, sanayi grupları itibariyle yapamamıştık.

[15] Bakınız : Ö. C. Sarc : «Sanayi ve işyerleri Sayımının Sanayie ait ilk neticeleri». Ticaret Odası mecmuası. 1953 Temmuz - Ağustos sayıs. sh. 30.

Halbuki istatistiklerden mana çıkarabilmek için mukayese şarttır. 1950 sanayi istatistiklerimizin evvelkilere kıyasla mükemmel olduğu kabul edilmekle beraber, tasnif usul ve semalarının eskileri ile mukayeseye müsaade edecek bir şekilde ayrıca tertip edilmemiş olması şayanı tenkittir. Tasnif ameliyesi tekmillendikten sonra karşılaştırmalara imkân vermesi için, rakamların eski esaslara göre de işlenmesi uygun görülebilir. Bu zahmete katlanmak mümkün olmadığı takdirde, yeni istatistik gruplarının tarif ve hudutlarını vermekte gecikmemek lâzım gelir.